

OROSZLÁNOK ÉS GLOBALIZÁCIÓ*

AZ „ÚJ” HATALOM TERMÉSZETE

Történelmi okai vannak annak, hogy egy korosztályból generáció válik-e vagy sem, és a korosztályok és generációk milyen ütemben váltják egymást, mint ahogy annak is, hogy az „elitek körforgása” a rókákat vagy az oroszlanokat helyezi-e előtérbe. A globalizáció folyamata, mely alapvetően megtépázza a nemzetállamok szuverenitását (a korosztályi generációs ciklus bizonyos fajta önmozgásának létezése mellett) az oroszlán típusú elitek előtérbe kerülésének kedvez.

Az érdekintegrációs mechanizmus

1989-ben megjelent könyvemben az államszocializmus kifejlett szakaszának integrációs rendszerét *érdekeszámítódásos* rendszerként tételeztem: „Tapasztalataim szerint számos esetben a részérdek érvényre juttatása nem tudatos elhatározás eredménye, és utólag sem feltétlenül ismerődik fel. Miután a fantomtömegek (meghatározatlan körvonalú erős érdekcsoportok, mely fogalom első sorban Csanádi Máriától származik¹ – Sz. E.) részben a központi hierarchia csatornáin belül és atomizált, dekoncentrált össznyomások útján, részben az övékénél általánosabb érdekek áluháját öltve fejtik ki erejüket, hiányzik az elemi feltétele annak, hogy a központi hierarchia már viszonylag kis közvetlen kényszerítettsége esetén képes legyen – sőt sokszor egyáltalán képes legyen – az adott részérdek felismerésére és bekalkulálására, és a gyengébben ható részérdek előtérbe helyezésével kontrollálni tudja a túl erős nyomáscsoportokat. A központi hierarchia működését konkrétan elemezve, tehát megerősíthető az a már megfogalmazott állítás, amely szerint a létező hierarchia csatornáin keresztül döntően rövid távú érdekek által vezérelt, kényszerített és szelektív érdekeszámítás történik, és ehhez most már hozzátehetjük azt is, hogy a kényszerített érdekeszámításnak nem is kell feltétlenül tudatosnak lennie.” (231. o.)²

Bár a különböző érdekcsoportok érdekei a

rendszerelváltás után intézményesültebbek, mint az államszocializmus korszakában, a vizsgált időszakban a legjelentősebb érdekcsoportok továbbra is rejtve maradnak, és atomizált, dekoncentrált nyomások útján fejtik ki erejüket.

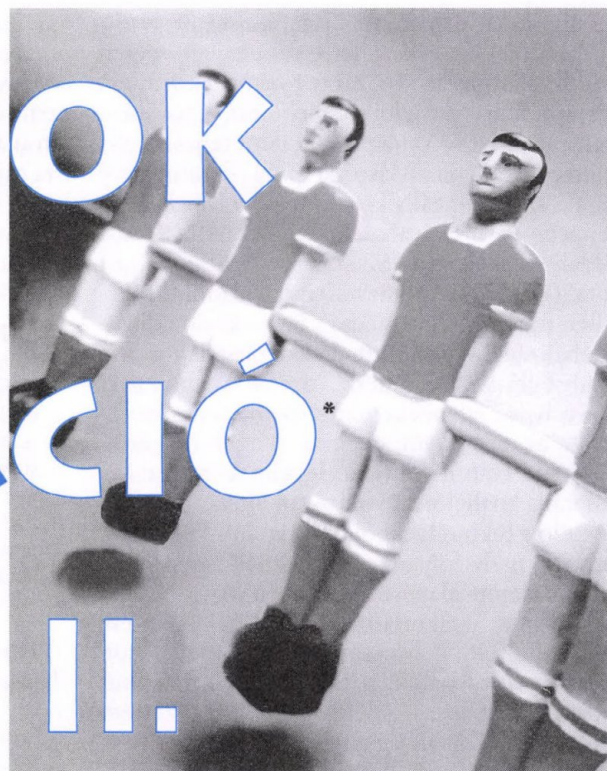
Ezt bizonyítják Boda Dorottya e kutatás számára készített interjúi is. Boda kutatásai szerint a külföldi érdekeltségű vállalatok támogatási rendszere az áttekinthetlenségig bonyolult, és nélkülözi az átfogó koncepció hiányát. Ugyanakkor ezen vállalkozások nagyfokú preferálását jelzi.

Külföldi érdekeltségű vállalkozások támogatásával foglalkozik a Gazdasági Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, a decentralizált pénzalapok elosztásán keresztül a többi minisztérium (melyek között forrásátcsoportosítások történnek) és az OMF. A részletekben nyújtott támogatások nem összegződnek. 1999 elején a belföldi érdekeltségű cégekkel kapcsolatos új politikáról az illetékesek vezetői (főosztályvezetői szint) nem tudnak nyilatkozni. Ugyanakkor például a Gazdasági Minisztérium által nyújtott támogatásoknak a gazdaságfejlesztési pályázati rendszer keretében 80 százalékát multinacionális cégek nyerik el.

A Gazdasági Minisztérium egyik felelős munkatársa a következőképpen nyilatkozik a problematikáról: „Az EU-ban természetesen elképzelhetetlen, hogy a legnagyobb vállalatok, a multik kapjanak költségvetési támogatást. De Magyarország még nem tart ezen a szinten. Ahhoz, hogy az EU-normák szerinti támogatási rendszer működtethető legyen, a gazdaság színvonalát kell megemelni egy nagyságrenddel. Ez pedig csak pótlólagos tőke, egészen pontosan működőtőke bevonásával érhető el.”

Kutatásaim szerint a vizsgált időszak alatt bővülnek a multinacionális cégek kedvezményei.

„A társasági és osztalékadó-törvény 1999. évi egy-két paragrafusos változását Magyarországon megtelepülő multinacionális cégek is kiszámítható, stabil hazai adórendszer jeleként üdvözölték. A nemzetközileg is kirívóan alacsony, 18 százalékos társaságiadó-kulcs nem változott, ám az adók minimalizálására törekvő nemzetközi mamutcégek s a külföldön off-shore (vagyis az adók csökkentését szolgáló fantom-) cégeket létrehozó, illetve részvényeik zömét vagyongazdálkodókra bízó hazai vállalkozók igazi paradicsomává vált Magyarország azáltal is, hogy a társasági adó 85 százalékos off-shore

kedvezményére válnak jogosulttá mindazok a Magyarországon bejegyzett társaságok is, amelynek külföldön bejegyzett tulajdonosa legfeljebb 3 százalékban magyar. (Meglépő, hogy Magyarország akkor bővíti off-shore-kedvezményeit, amikor az egész világban épp szigorítani szándékoznak azokat, mert az egyik legfontosabb pénzmegosztási lehetőséget látják bennük.)” (Részlet Szántó Anikó e kutatáshoz készült tanulmányából. 26–27. o.)³

Mindezek előzményeként mélyinterjúk tapasztalataim szerint a vizsgált időszakban a hazai multinacionális cégek vezetői növelik a kormányzatra gyakorolt nyomásukat kedvezményeik fenntartása, sőt további kiterjesztése érdekében – napi vendégek a miniszterelnöki, miniszteri városzobákban és a Miniszterelnöki Hivatalban, nem beszélve élénk levelezési tevékenységükről.

Kijáró tevékenységük különösen 1998 végén, 1999 elején élénkül fel, összefüggésben azazal, hogy az 1998-as jelentős profitrepatriálás részben nem más, mint a tíz éve megítélt és ekkorra lassan lejáró adó- és más kedvezmények meghosszabbítására vagy új kedvezményes konstrukciók létrehozására irányuló igény „jelzése”.

Az adott körülmények között a multinacionális cégek érdekei válnak felülreprezentálttá, annak ellenére, hogy a kormány vezetői a szavak szintjén elsősorban a középrétegek, a családok és a fiatalság érdekeinek szószólója. Utóbbi alapján állította Tamás Gáspár Miklós azt, hogy az új kormány politikája olyan osztálypolitika, mely a nemzeti burzsoáziára és a középosztályra épül.⁴ Magam is azt állítom, hogy osztálypolitikáról van szó – de ez az osztálypolitika elsősorban a multinacionális tőkét képviselő osztálypolitika.

Már a szociálliberális koalíció is hasonló osztálypolitikát követett – van azonban több lényeges különbség. Egyrészt eme koalíció döntően *bebozta* a multinacionális tőkét – és akkor, 1994 és 1998 között még lett volna alternatívája egy kiegyensúlyozottabb tulajdonosi szerkezet kialakítására –, míg a Fidesz vezette koalíció már nemigen tehet mást, mint hogy *működtetésében* támogatja azt. (Ez a „konzerváló”, „megtartó” funkció pedig to-

* A kétrészes tanulmány részlet az azonos című – most megjelenő – könyvből, mely kísérelt az 1998. évi tavaszi parlamenti választások nyomán hatalomra került kormány első 9 hónapjának szociológiai és szociálpszichológiai megközelítésére. Az alapjául szolgáló empirikus kutatás az MTA Stratégiai Kutatások Programja keretében és a Soros Alapítvány támogatásával készült.

vább erősíti „oroszlános” tulajdonságait, első-sorban a tekintélytiszteltre való hajlamot és a rend, valamint az erő iránti vonzódást. Ennek szimptomája az előremenekülési, „tovább-centralizálási” – valószínűleg nem teljesen tudatos – stratégia.) Másrészt ezzel összefüggésben a szociálliberalis koalíciónak volt belső ellenzéke e politikával szemben – az MSZP baloldali szárnya és az SZDSZ emberjogi vonulata. (Utóbbi nem közvetlenül a külföldi tőke ellen irányult, de egyfajta választ kíván adni a globalizáció teremtette belső társadalmi feszültségekre.) A Fidesz vezette koalíciónak ilyen belső ellenzéke nincs (hamar elhalkult), vagy az rendkívül gyenge. Végül (és erre Szelényi Iván hívta fel a figyelmet) a szociálliberalis koalíciónak volt olyan általánosan elfogadott tekintélyekből álló értelmiségi holdudvara, mely folyamatosan a koalíciós pártok meghirdetett alapértékeire hivatkozva bírálta a követett gyakorlatot. (Kritikájuk szintén nem a külföldi dominancia ellen irányult – sőt gyakran idealizálták azt –, mégis legalábbis közvetett reflexiót jelentett az általa keltezt társadalmi feszültségekre. Elsősorban **Eörsi István**, Kis János, Tamás Gáspár Miklós és Hegyi Gyula írásaira gondolok.) A Fidesz vezette koalíció körül – az egy Matolcsy Györgyöt kivéve – nem találunk ilyen hiteles „kritikai” és főként a nyilvánosság előtt is szót emelő értelmiségi holdudvart. (A kiemelkedő tehetségű Tölgyessy Péter egyszerre tölt be politikusi szerepet és a pártjától annak alapértékeit számonkérő értelmiségi szerepét.)

Mindazonáltal a Fidesz *nem is lehet* a középosztály pártja, mivel a középosztály Magyarországon rendkívül szűk. Fábrián Zoltán, Róbert Péter és Szívós Péter kutatásaik alapján megállapítják, hogy: „A státuscsoportok arányait tekintve nem egy középosztályosodott társadalom képe rajzolódik ki szemünk előtt... A 90-es évek második felének magyar társadalmában a széles, deprivatizáció közeli csoportok felett karcsú, közbülső helyzetű csoportok találhatók, melyek felett relatíve nagyobb arányú, előnyös helyzetű csoportok helyezkednek el.” (89. o.) A szerzők végül lecsupaszított homokóraformához hasonlítják a magyar társadalom képét.⁵ Másfelől a Fidesz vezette koalíció által a „családoknak” nyújtott kedvezményekben a jómódúak is részesülnek, így azok nem javítják a keskeny középrétegek relatív helyzetét, és nagyságrendjüket tekintve valószínűleg abszolút helyzetét sem jelentősen.

Empirikus kutatásaim azt mutatják, hogy a Fidesz vezette koalíció kifejezetten diszpreferálja a nemzeti tőkét – vagy csak egyes, szűk csoportjait kedvezményezi. Így az az előrejelzésem, mely szerint a kialakuló új államkorporatista rendszerben a gazdaságpolitikai elitek szerepe a külföldi tulajdonú vállalkozások és a hazai nagy tulajdonosok közötti egyensúlyozásra fog korlátozódni, csak részben vált valóra. A multinacionális vállalkozások vezető erői – és a globalizálódó nagytőke mögöttük álló világa – uralják a kormányt. Pontosabban: a velük szemben megszerveződő hazai burzsoázia ereje rendkívül csekély.

A vázolt erőviszony nem teljesen tudatos elhatározás eredménye, és utólag sem feltétlenül ismerődik fel – a rendszer az érdekin-

tegrációs mechanizmusok sajátos működése oldaláról az államszocializmuséhoz hasonlóan *érdekeszámítódásos*. Hozzá kell azonban tennem: ez nagy valószínűség szerint nem pusztán magyar, sőt még csak nem is posztszocialista sajátosság – a nemzetállamok az egész világon lejátszódó gyengülésének a kormányzati hatalom kiüresedésének szimptomája (plasztikusan mutatják ezt be a *Hollow Crown* című kötet szerzői⁶).

Egyik, a miniszterelnökhöz közel álló interjúalanyom számolt be arról, hogy amikor 1999 elején a kormány a középtávú stratégiai programok vitájára gyűlt össze, akkor azt még csak el sem kezdték tárgyalni, mert Orbán Viktort elsősorban a döntően multinacionális vállalatok nagyarányú profitkivonása miatt előállt folyó fizetésimérleg-hiány érdekelte. „Mint a nemes paripa, amelyet betörték, kapkodta a fejét. Talán ekkor jött rá, hogy a tényleges hatalom nem az ő kezében van.” (Interjúrészlet.)

Bár a gazdaságpolitikai folytonosságot, a „berendezkedést” Orbán Viktor kezdeti megnyilatkozásai szerint a késő kádári technokrácia nélkül szeretne volna végrehajtani, ez a vágya nem teljesült. A késő kádári technokrácia krémjének gazdasági hatalmi pozíciója csupán átrendeződött, de nem számolódott fel. (1999. február végére a késő kádári technokrácia 28 fős krémjét tekintve a korábbi 9-ből 3-an maradnak magas állami pozícióban, a távozók mindegyike a magángazdaságban vállal magas menedzseri pozíciót. A többi 19 személy helyzete változatlan marad – zömük már korábban menedzserre és (vagy) tulajdonossá vált a magánszférában. Vagyis az adott csoportot tekintve valóra vált az az előrejelzésem, mely szerint az új politikai elitnek – legalábbis latens módon – ki kell egyeznie a késő kádári technokráciával.⁷ A késő kádári technokrácia másod-harmad vonalának sorsát – mely közül legjelentősebb az 1994–1998 közötti MSZP-s politikai elit – ezen kutatás keretében nem tudtam módszeresen nyomom követni. Szakértői vélemények szerint azonban – miként az 1990–1994-es parlamenti ciklusban – az „üzleti szféra” őket is befogadta.)

A tőkék átváltása

De vajon az oroszlánok az adott gazdasági hatalmi viszonyok között mennyiben tudták azt a hatalomra kerülésük után latensen megfogalmazott céljukat megvalósítani, hogy politikai tőkéjüket gazdasági és kulturális tőkévé konvertálják?

A gazdasági csúcspozíciókban a hatalom továbbra is a késő kádári technokrácia krémje kezében van, mely a hatalmi szerkezeten belül önálló centrumot alkot. Ebből a szempontból döntő jelentőségű az első 6-8 hónap mérlege, mivel Orbán Viktor 1998. szeptember végén az erőviszonyok radikális átalakításának határéjéül 1999. februárját jelölte meg.⁸

Az új kormány – az időközben lezajlott privatizáció ellenére – első féléves működése során közel azonos számosságú személycserét hajtott végre az állam által felügyelt, szűk értelemben vett gazdasági szférában, mint a Horn-kormány. A tíz-tizenkét legnagyobb állami cégnél 1994-hez hasonlóan szinte teljes vezetőcsere történik. Az állam által felügyelt (tágabban értelmezett) szférában viszont aktí-

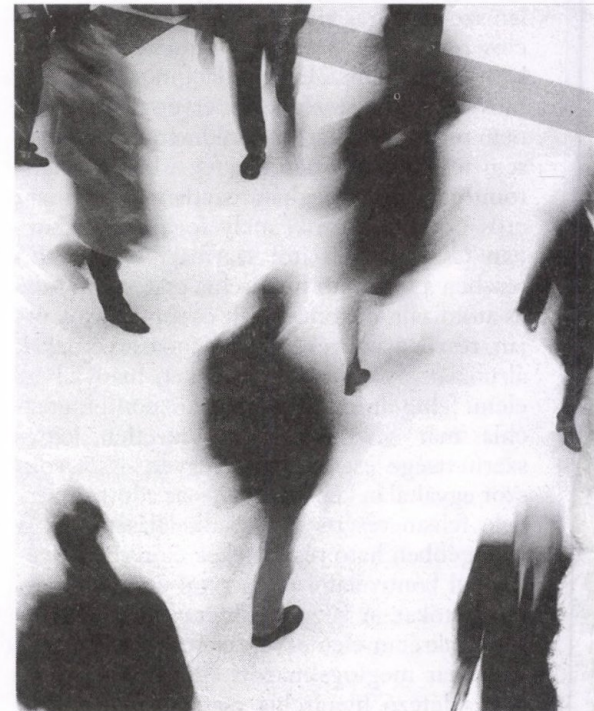
vabb az Orbán-kormány, mint elődje (előbbi hat, utóbbi négy személycserét hajtott végre első számú vezetői posztokon). Szintén aktívabb a kulturális szférában. (Az Orbán-kormány nyolc, a Horn-kormány öt személycserét hajtott végre első számú vezető posztokon.)⁹

A magánszférában a problematikát nem vizsgáltam szisztematikusan. A szakértői vélemények többsége szerint azonban ezen a területen nem jellemzőek a kormány által kezdeményezett személycserék.

Ez nem jelenti azt, hogy a politikai és gazdasági csúcshatalmi szféra és a magánszféra között ne létezne „személyi közvetítés”. Az ÁPV Rt. igazgatótanácsába 1998 augusztusában többek között két olyan személy került be, akik egyben a magánszférában is pozíciókat birtokolnak. A felügyelőbizottságban egy ilyen személy található.¹⁰

Létezik közvetlen gazdasági közvetítés is. A céltámogatások elosztásánál a kormányzat előnyben részesíti a „hozzá közelálló” megyéket.¹¹

Az elmondottak szerint bár a gazdasági csúcshatalmi pozíciók a tartalmi kérdéseket tekintve változatlanok, az új politikai elit nagyobb aktivitást mutat a kliensképzésben és politikai tőkéje gazdasági és kulturális tőkévé való konvertálásában, mint elődje. (Kutatásaim szerint különösen aktív az 1990–1994 közötti hatalmi elit tagjainak „helyzetbe hozásával”. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy miután korosztálya nem alkot egymással belső szolidaritásban lévő generációt, személyi ismeretségei és így merítési bázisa szűkösebb. Emellett fontos szempont az is, hogy eme

korosztály tagjai számára rivális szféraként már nyitva áll a magánszféra.) Ennek legdöntőbb oka az, hogy míg a szociálliberalis elit már hatalomra kerülésekor jelentős klientúrával rendelkezett (akiket szinte már csak jutalmazni kellett), az új politikai elitnek magának kell létrehoznia eme klientúrát.

A személyi változások mérlege azonban önmagában csupán egyik indikátora a feltett kérdés megközelítésének. Egyrészt nem biztos az, hogy minden személyi változás új kliensek „képződését” eredményezi. Még ha

szándék ez is, a kliensek nem mindig hűségesek. (A gazdasági elitre kifejezetten a több politikai elit közötti manőverezés, a több vas tűzben tartása jellemző.¹²) Másrészt létrejöhetnek új klientúrák személyi változások nélkül is „pusztán” azáltal, hogy a gazdasági és kulturális alanyok „új igazodási pontokat” keresnek. Végül a személycserék mértéke önmagában azért sem ad választ arra a kérdésre, hogy a tőkekonverzió sikeres volt-e vagy sem, mert ehhez még fel kell mérni a változások által nem érintett szférák erejét is.

Mindezen korlátok ellenére mégis megfogalmazható egy gyenge tézis.

Bár az új politikai hatalomnak az a törekvése, hogy politikai hatalmát gazdasági és kulturális hatalommá konvertálja, igen erős volt, a gazdasági és kulturális hatalmi szféra már rögzült hatalmi viszonyai korlátozták e cél megvalósításában. (Előbbire lásd a Konjunktúra és Piackutató Rt., valamint Pénzügykutató Rt. jelentéseit a magángazdaság szerkezetének stabilizálásáról.¹³ Utóbbival kapcsolatban nincsenek átfogó adatok, de számos jel szerint egyrészt a kulturális javak újraelosztásában [mely feletti rendelkezés felfogásom szerint a kulturális tőke része] az új politikai hatalomnak nem sikerült teljes áttörést végrehajtania [nem változott például az egyik legfontosabb redisztribúciós fórum, a Széchenyi professzori ösztöndíjak elosztását felügyelő kuratóriumok összetétele], másrészt nem tudott egy hozzá lojális és főként ütőképes értelmiséget felvonultatni, és ezzel összefüggésben a médiában nem volt képes megtörni a szociálliberális értelmiség dominanciáját.¹⁴) Így törekvése a vizsgált időszakban csak részleges eredménnyel járt. (Ugyanakkor, a szociális ellátó rendszereket általánosságban tekintve, akár változatlanul hagyja, akár „megreformálja” azokat, a szférában még jelentős lehetőségei nyílnak a tőkekonverzióra és a klientúráképzésre.)

De vajon – más oldalról megközelítve a kérdést – hogyan érintik a leírt folyamatok a szociálliberális elit egésze, az 1994–1998 közötti „osztályvonalakkal rendelkező rend”¹⁵ helyzetét?

A hatalmi konglomerátum meginog – de nem bomlik fel. A gazdasági és kulturális hatalmi pozíciók gyengülnek, de fennmaradnak. Azáltal azonban, hogy ezen elit pártjai kikerülnek a közvetlen politikai hatalomból, a politikai, gazdasági és kulturális tőke közötti átváltási, konvertálási lehetőségek (másként megfogalmazva a három „mező” közötti közlekedési lehetőségek) korlátozódnak – vagyis „veszít értékéből” a konglomerátumot alapvetően összetartó szimbolikus (a szociális, a gazdasági és kulturális tőke egymással való átváltását biztosító) tőke. A konglomerátum korábbi, Max Weber-i értelemben vett rendi jellege így gyengül. Ugyanakkor a piaci intézményrendszerek megszilárdulása és a „természetes kiválasztódás” ismét előtérbe

kerülő ethosza segíti azt a folyamatot, melyben a szociálliberális elit és elsősorban annak gazdasági frakciója erősödő pozitív piaci visszajelzéseket kap, így a rendi jelleg gyengülését ellensúlyozandó eme piaci visszajelzésekkel stabilizálja önmagát – és ezáltal jelentősen tovább erősödhetnek a konglomerátum osztályvonásai.

Fő állításom tehát, hogy a gazdasági hatalom döntő része a multinacionális tőke képviselőinek kezében összpontosul, a késő kádári technokrácia, valamint a szociálliberális elitnek hatalma csak meginog, de fennmarad, és (ezért is) az új politikai hatalom tőkekonvertálási lehetőségei nem átütőek. Mit konzerválnak, stabilizálnak tehát az oroszlanok? Úgy tűnik, hogy az elődeik által örökölt *batalmi szerkezet* mellett részben elődeik konkrét *batalmi pozícióit* is. Ez látszik *politikai csúsbatalmuk* stabilizálása feltételének. És ezt a kötöttséget kell látványos hatalmi demonstrációkkal kompenzálniuk

Kié a batalom?

Végezetül fel kell tennünk azt a kérdést, hogy az új hatalmi felállásban megnevezhető-e az a bourdieau-i értelemben vett domináns osztály, mely egyrészt képes a három alapvető tőketípus átváltási arányainak meghatározására, másrészt saját kulturális tőkéjének az alávetett osztályok rovására történő felülértékelésére?

A vizsgált időintervallum rövidségére való tekintettel ezzel kapcsolatban még nem halmozódott fel elég tapasztalat, ezért csak részleges válaszkísérlet fogalmazható meg. Ami már látható: a domináns osztály pozíciójáért jelenleg három hatalmi konglomerátum versenyez: az új politikai elit (valamint klientúrája), a multinacionális cégek vezető erői és a késő kádári elitek (ezen belül értelmiségük). Miközben harcolnak, szövetségeket is kötnek (kell kötniük).

Korábbi tézisem az volt, hogy az új politikai elit és a multinacionális cégek vezető erői közötti latens versenyben – egy nem teljesen tudatos és kontrollált folyamat (érdekeszámítódás) eredményeként – eddig az utóbbi bizonyult erősebbnek. A multinacionális cégek vezető erői korábban és az új politikai elit győzelme után is hátuk mögött tudhatták a késő kádári eliteket (ezen belül értelmiségüket). Mostantól azonban (hogy már szilárdan megvetették a lábukat), célravezetőbb lehet (és több előnnyel kecsegtethet) számukra az új politikai elitel kötött (és még megszilárdításra váró) szövetség. (Részben azért, mert a késő kádári elitekkel szemben az új politikai elit nyíltan antiszocialista, döntő részben azonban azért, mert a késő kádári elitek nemcsak szövetségesei, hanem legfőbb belső riválisai is.) Ez a folyamat a késő kádári elitek gyengülését eredményezheti. (Ezen belül azt, hogy az érdekkörükbe tartozó hazai nagy- és középvállalatok valószínűleg tartósan csupán a multinacionális cégek beszállítói szerepkörét lesznek kénytelenek vállalni.)

Válaszom tehát a következő: a jelenleg látható legvalószínűbb scenárió szerint – legalábbis középtávon – a domináns osztályt fő frakcióként a multinacionális cégek vezető erői, alfrakcióként az új politikai elit (vala-

mint klientúrája) fogják alkotni. Ahhoz azonban, hogy az egyes tőketípusok egymásra való átváltási arányait szabályozhassák és felülértékelhessék saját tudástőkéjüket más osztályokkal szemben, erős értelmiségre is szükségük lesz. Ennek az értelmiségnek pedig konzervatív liberálisnak kell lennie. Kérdés, lesz-e ilyen – a meglévő meg fog-e erősödni, és hajlandó lesz-e a „rá váró” funkció betöltésére?

Ha ez a folyamat végbemegy, akkor a Ladányi János és Szelényi Iván által javasolt széles alapú, a munkavállalók érdekeit is integráló társadalmi szerződés¹⁶ lehetősége (miként a gondolat keletkezésének időszakában sem került napirendre) immár hosszú időre és látványosan szertefoszlik. Ebből pedig két alternatíva adódik. Az egyik az, hogy a hatalmi szerkezet stabilizálódása mellett stabilizálódik, sőt megkövül a társadalmi dezintegráció, atomizáció állapota is, sőt eme szétesettség a hatalmi szerkezet ereje kiteljesedésének folyamatos tényezőjévé válik. A másik – kevésbé valószínű – alternatíva az éles helyzetre adott éles válaszként a munkavállalói érdekcsoportok megszerveződése és az „osztályharc” megkezdődése.

Hosszabb távra tekintve az 1998 tavaszán hatalomra került politikai elit pozíciója bizonytalan. Legfőbb riválisát azonban már a BIT-es-MSZP-s politikások jelentik, akik szintén alkalmasak a korosztály „reprezentatív csoportja” szerepének betöltésére, s akik – győzelmük esetén – hozzájuk képest várhatóan nem fognak gyökeresen újat hozni, sem gazdasági-hatalmi szövetségeseik megválasztásában, sem a társadalomhoz való viszonyukat illetően.

JEGYZETEK

1 Csanádi Mária: *Döntések kényszerpályán*. PKI-kézirat, 1985.

2 Szalai Erzsébet: *Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

3 Szántó Anikó: *Költségvetési munkálatok 1998-ban*. E kutatás számára készített kézirat, 1999. február.

4 Tamás Gáspár Miklós: *Új osztálypolitika*. Mozgó Világ, 1999. január. 15–33.

5 Fábrián Zoltán–Róbert Péter–Szívós Péter: *Anyagi-jóléti státuscsoportok társadalmi miliói*. In.: Társadalmi riport, 1998. (Szerk.: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György). Társi, 1999. 72–89.

6 *The Hollow Crown: Countervailing Trends in Core Executions*. Edited by Weller, Patrick, Bakvis, Herman, Rhods, R. A. W. First published in Great Britain, 1997 by Macmillan Press Ltd. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London; First published in the United States of America 1997 by St. Martin's Press, Inc. Scholarly and Reference Division.

7 Bossányi Katalin: *A hatalom nagy áttöltöttség mester*. Szalai Erzsébet szerint a gazdasági elitek között még létrejöhet nagykoalíció. Népszabadság, 1998. július 2. 17–18.

8 Orbán: *Előszőr erőátrendezés*. Népszabadság, 1998. szeptember 28. 4.

9 Dobszay János: *Az Orbán-kormány személycseréi*. E kutatás számára készített kézirat, 1999. február.

10 Részletesen lásd: Kocsis Györgyi: *Játékos személycserék*. Heti Világgazdaság, 1998. augusztus 8. 12.

11 Lásd 3. sz. lábjegyzet.

12 Részletesen lásd: *Az elitek átváltozása és Vadkeleti metszetek* című könyveimet.

13 *Konjunktúrajelentés. A világgazdaság és a magyar gazdaság helyzete és kilátásai 1999 tavaszán*. Kopint-Datorg, 1999/1.; *Pillantás a hídról. Elágazások. Jelentés a magyar gazdaság 1998. évi folyamatairól*. Pénzügykutató Részvénytársaság, Budapest, 1999. április.

14 Panaszkodik is erről Orbán Viktor többek között egy interjúban. *Orbán Viktor rádióról, tévéről, sajtóügyekről*. Népszabadság, 1998. december 11. 6.

15 E fogalmat részletesen taglalom *Rendszerváltás és a hatalom konvertálása* című tanulmányomban. In. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 41–64.

16 Ladányi János–Szelényi Iván: *Vázlat az „esélytermelő állam” elméletéhez. A jóléti államon és a neokonzervatívizmuson túl*. 2000. 8. évfolyam, 12. szám. 3–22.